

18.112016

Парламентські слухання «Про стан та проблеми фінансування освіти і науки в Україні»

16 листопада 2016 р. у сесійній залі Верховної Ради України відбулися парламентські слухання «Про стан та проблеми фінансування освіти і науки в Україні», у яких взяли участь і вчені Національної академії наук України ([Національна академія наук України](#)).

Слухання розпочалися зі вступного слова головуючої – заступника Голови Верховної Ради України народного депутата О. Сироїд і доповіді міністра освіти і науки України Л. Гриневич. Міністр зауважила, що реальні бюджетні видатки на науку в Україні ніколи не відповідали законодавчо закріпленій нормі. Так, стаття 48 нової редакції Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» встановлює рівень фінансування науки в обсязі 1,7 % ВВП, тоді як фактична цього річна цифра не перевищує 0,16 % ВВП, наближаючи цю критичну ситуацію до точки неповернення, за якою буде втрачено національний інтелектуальний потенціал. За її словами, важливо зрозуміти, що наука не може існувати без базового фінансування, та ще й, водночас, демонструвати конкурентоспроможність на світовому рівні, зокрема в межах міжнародного наукового й науково-технічного співробітництва. По суті, українська наука перебуває нині на межі виживання, – підсумувала Л. Гриневич, наголосивши, що завдання міністерства зокрема й уряду загалом полягає у створенні справедливої моделі фінансування вітчизняних наукової й освітньої сфер, оскільки їх реформування має, за словами урядовиці, «задавати темп усім іншим реформам у країні».

Зі співповіддю під час слухань виступив заступник голови Комітету Верховної Ради України з питань науки і освіти народний депутат України О. Співаковський. Він зазначив, що державний підхід до фінансування наукової й освітньої сфер необхідно суттєво переглянути, оскільки такі видатки слід розглядати не як соціальні дотації, а як інвестиції у майбутнє країни – шляхом формування її стратегічного ресурсу, людського капіталу. На його думку, слід усвідомити, що наука є не менш важливою для України, ніж армія та правоохоронні органи. За словами народного депутата, зараз наша держава ризикує «знищити те, що важко відбудувати», тому потрібні невідкладні антикризові заходи, яким передувало б ухвалення виважених обґрунтованих рішень. Слід також відійти від практики так званого правового нігілізму, за якого систематично ігноруються положення чинних нормативно-правових актів, зокрема Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність». Ще одним виходом зі складної ситуації, у якій опинилася вітчизняна наукова сфера, О. Співаковський вбачає у створенні сприятливого інвестиційного клімату для функціонування інноваційного підприємництва, що

впроваджуватиме новітні розробки й технології для виробництва наукоємного продукту. Крім того, як зазначив народний депутат, наука не існує окремо від інституцій, тому фінансово забезпечувати потрібно не лише дослідників, а й умови, у яких вони працюють.

Співдоповідь першого віце-президента НАН України, голови Секції фізико-технічних і математичних наук НАН України академіка А. Наумовця було присвячено станові та проблемам вітчизняної академічної науки й, зокрема, Національної академії наук України. За словами вченого, проведення парламентських слухань свідчить про розуміння Верховною Радою України життєво важливої ролі науки в забезпеченні прогресу в нашій державі. Він також зазначив, що у розвинутих країнах світу існують загальноприйняті норми фінансування наукової сфери, що відображаються в порогових значеннях витраченої на неї частки валового внутрішнього продукту держави й уможлиблюють реалізацію її основних функцій – пізнавальної, економічної, соціокультурної, а за потреби – й оборонної. Лише при видатках на рівні понад 0,9 % ВВП її економічна функція починає вповні реалізовуватися. Як поінформував присутніх академік А. Наумовець, середнє значення цього показника у країнах Європейського Союзу становить близько 2 %, у США – майже 3 %, а в Південній Кореї сягає навіть 4,75 % ВВП. В Україні ж упродовж усіх останніх років цей показник не перевищував 0,4 % і демонструє стійку тенденцію до зменшення, а в поточному році впав до «рекордних» 0,2 % ВВП. Водночас фінансування НАН України за рахунок коштів загального фонду держбюджету упродовж останніх чотирьох років скоротилося майже на чверть і в доларовому еквіваленті дорівнює нині бюджетові середнього – не найкращого – європейського університету. За словами вченого, фінансові показники вітчизняної наукової сфери України дедалі більше відстають від аналогічних показників навіть у наших найближчих сусідів – Румунії, Угорщині, Польщі, Чехії, Словаччині, де обсяг видатків на одного наукового працівника у 3–10 разів вищий. Що стосується НАН України, то передбачені в Законі України «Про Державний бюджет України на 2017 рік» видатки на її діяльність не забезпечують навіть мінімальних потреб академії, а саме – на виплату заробітної платні, оплату комунальних послуг і енергоносіїв, утримання й розвиток матеріально-технічної бази і – у підсумку – на здійснення сучасних наукових досліджень. Як наслідок, за 25 років незалежності кадровий потенціал НАН України скоротився більш ніж утричі. Загалом же нині в Україні кількість науковців на тисячу працівників є вдвічі меншою, ніж у країнах ЄС. Таким чином, під загрозою зникнення опинилися визнані у світі наукові школи, фундаментальні та прикладні дослідження, які, підкреслив А. Наумовець, «мають жити новими ідеями і розробками високотехнологічні галузі виробництва, нашу оборонну промисловість». На жаль, проект Закону України «Про Державний бюджет України на 2017 рік» не дає підстав

сподіватися на покращення фінансової ситуації в науці, адже передбачений у ньому обсяг видатків на НАН України становить 2,637 млрд грн. Ця сума не забезпечить навіть виплату заробітної платні працівникам Академії – в разі, якщо з 1 січня 2017 р. мінімальна заробітна платня таки підвищиться до рівня 3200 грн. Однією з основних перешкод у здійсненні наукової діяльності в Україні є проблема з науковим обладнанням, централізована закупівля й модернізація якого, фактично, призупинені з 2011 р. На даний час близько 3/4 наукового обладнання установ НАН України експлуатується вже понад 20 років, тоді як у розвинених країнах світу його оновлення відбувається в середньому кожні 5–7 років. А «робити науку на старому обладнанні – це те саме, що воювати безнадійно застарілою зброєю», – наголосив академік А. Наумовець. Саме тому збільшувати фінансування вітчизняної академічної науки й, зокрема, Національної академії наук України необхідно, на думку вченого, невідкладно – навіть за тих скрутних обставин, у яких нині перебуває наша держава: «Наука – це не якась споруда, будівництво якої можна законсервувати на певний час. Це – живий організм, який має неперервно оновлюватися, інакше він відстає від шаленого темпу розвитку науки, молодь не витримує низької зарплати, дефіциту сучасного обладнання, відсутності перспектив на власне житло і тікає світ за очі. Переривається наступність поколінь – страшна річ для науки!» [У цьому місці виступ академіка А. Наумовця було перервано головою. Далі подано скорочений варіант доповіді, а також післямова академіка А. Наумовця з цього приводу].

НАН України вживає численних заходів з метою підвищення ефективності своєї діяльності та відповідно до основних засад і напрямів прогресивних змін у вітчизняній науковій сфері, визначених Законом України «Про наукову і науково-технічну діяльність». Головну увагу академія нині приділяє високотехнологічним розробкам, призначеним для задоволення потреб реального сектору економіки та національної безпеки й оборони. З 2015 р. у межах свого фінансування НАН України започаткувала цільову наукову програму з проблем підвищення обороноздатності і безпеки держави. Значний обсяг робіт учені академії виконують в інтересах вітчизняних ракетно-космічної галузі, літакобудування, енергетики й енергоефективності, медицини та сфери охорони здоров'я, агропромислового комплексу, охорони довкілля, а також для розвитку економічної науки і різноманітних напрямів гуманітарної сфери. З метою широкої популяризації результатів своєї діяльності установи НАН України постійно беруть участь у виставках науково-технічних розробок. Один з таких заходів відвідали в жовтні поточного року й Прем'єр-міністр України В. Гройсман і секретар Ради національної безпеки і оборони України О. Турчинов, які високо оцінили академічні експозиції. Дещо раніше, у червні, подібна виставка відбулася у стінах Верховної Ради України.

Що стосується реформування, то у квітні цього року було ухвалено нову редакцію Статуту НАН України, який цілком приведений у відповідність із новою редакцією Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» та передбачає суттєву демократизацію внутрішньоакадемічного життя, зокрема, вдосконалення системи управління академією і її науковими установами, порядку формування керівного й кадрового складу. Триває активна реалізація Концепції розвитку НАН України на 2014–2023 рр. Цей документ містить план конкретних заходів з розвитку академії за 12 напрямками її діяльності. Крім того, пройшла апробацію Методика оцінювання ефективності діяльності наукових установ НАН України, яку було розроблено на основі найкращих європейських стандартів і буде застосовано при подальшій оптимізації мережі та структури академічних установ. Загалом же великі надії наукова спільнота покладає на розгортання вже найближчим часом ефективної діяльності Національного фонду досліджень України та Національної ради України з питань розвитку науки і технологій, яка має стати дієвим інструментом формування ефективної державної політики у сфері науки.

Вчені чітко усвідомлюють, що їх участь у технологічному оновленні й інноваційному розвитку економіки та соціальної сфери України може і має стати значно вагомішою. Однак для цього необхідно створити, нарешті, належний інноваційний клімат в Україні, посприяти розвитку інноваційної інфраструктури, запровадити дієві механізми державного стимулювання інновацій. Для науковців це є не менш важливим, ніж одержання прямих асигнувань з бюджету. Адже тоді вчені зможуть одержувати значно більше коштів, виконуючи прямі замовлення від інноваційно орієнтованих підприємств. Лише за таких умов стане можливою взаємопідтримка між наукою та реальним сектором економіки, а також відновлення в академічних установах тріади «інститут – конструкторське бюро – дослідне виробництво», ідея створення яких належить президентові НАН України академіку Б. Патону. Конче необхідною, як підкреслив А. Наумовець, є постановка на державному рівні конкретних масштабних завдань перед наукою і формування відповідних державних замовлень, зокрема за оборонним та іншими стратегічними напрямками. А от висловлювання деяких державних чиновників про науку як тягар для країни можна пояснити або їх некомпетентністю, а отже, і невідповідністю своїй посаді, або свідомими лихими намірами.

Загубити науку можна дуже швидко, втратити унікальні наукові колективи, вітчизняних носіїв знання, а на відновлення всього цього знадобляться десятиріччя і покоління. У доповіді академіка А. Наумовця пропонується підготувати відповідне звернення за результатами парламентських слухань та надіслати його Кабінетові Міністрів України та Верховній Раді України для врахування при ухваленні Закону України «Про Державний бюджет України на 2017 рік», аби запобігти подальшій руйнації

вітчизняної наукової сфери галузі України та втраті національного наукового потенціалу.

Постскрипtum від академіка А. Наумовця

Наведений вище скорочений варіант тексту доповіді був підготовлений з розрахунку 10-хвилинної тривалості моєї доповіді. Саме такий регламент був виділений мені як доповідачу від Національної академії наук України, про що мені було заздалегідь повідомлено (і потім ще неодноразово підтверджено) представниками Секретаріату Верховної Ради України. Несподівано для мене через 5 хвилин моєї промови пролунав сигнал, і головуючи на слуханнях О. Сироїд заявила, що я повинен закінчити виступ. Я був неприємно вражений цим і сказав про те, що для мене був передбачений 10-хвилинний регламент. Пані О. Сироїд була категоричною і заявила, що як виняток вона додає мені 2 хвилини на завершення. Я був змушений терміново змінити план свого виступу.

Оскільки О. Сироїд у своєму вступному слові заявила, що в Україні потрібно об'єднувати освіту і науку, тому що за кордоном уся наука нібито робиться в університетах, я сказав, що таке твердження не відповідає дійсності і що злиття академії з університетами буде неправильним кроком. Неправильним тому, що, по-перше, далеко не кожен хороший учений може бути хорошим викладачем, і навпаки. Такі таланти далеко не завжди збігаються в одній людині. По-друге, практично у всіх передових країнах існує потужна «позауніверситетська» наука, і як приклад навів ситуацію у ФРН і США. У ФРН діють 4 потужні наукові товариства – імені Планка, Фраунгофера, Гельмгольца і Лейбніца, які, до речі, за своїми традиціями і структурою дуже схожі на нашу академію: в них є більше сотні наукових інститутів і вони є самоврядними, самі обирають своїх членів. У США існують десятки великих і щедро фінансованих національних лабораторій.

Ми охоче співпрацюємо з освітянською сферою і щиро бажаємо успіхів університетським ученим, однак вважаємо, що злиття академічних інститутів з університетами є непродуктивною ідеєю.

На закінчення свого виступу я озвучив твердження, яке міститься у наведеному вище тексті. Нападки деяких високопосадовців на НАН України, знеславлення ними академії і дії, що можуть призвести до фактичного її зникнення через 100 років після заснування її П. П. Скоропадським і В. І. Вернадським, свідчить про те, що такі діячі не розуміють значення науки у державі і тому не відповідають займанім ними керівним посадам або, об'єктивно, діють як шкідники.

Голова профспілки працівників НАН України кандидат філософських наук А. Широков у своєму виступі констатував, що від одних парламентських слухань до інших ситуація в науковій сфері не лише не змінюється, а й навіть погіршується. І нині взагалі цілком об'єктивною реальністю для нашої держави

є загроза втрати інтелектуального потенціалу. За словами А. Широкова, всупереч світовій та європейській тенденції кількість людей, які працюють в українській науковій сфері, неухильно зменшується. Так, наприклад, чисельність працівників НАН України за неповних два роки (2015–2016 рр.) скоротилася на 6385 осіб (або ж на 16,6 %). Не дотримується законодавчо закріплена норма фінансування науки. Як наслідок, престижність цього виду діяльності стрімко падає. Профспілковий діяч поінформував присутніх про те, що бюджетом на поточний рік фонд оплати праці для вчених НАН України забезпечено лише на 74 %, тому співробітники полишають Академію або працюють в режимі неповної зайнятості. У прикінцевих положеннях Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» передбачено, що з 1 січня 2017 р. посадовий оклад молодшого наукового співробітника має зростати таким чином, аби з 1 січня 2020 р. дорівнятися до подвійної середньої заробітної плати у промисловості в цілому. Однак проект Закону України «Про Державний бюджет України на 2017 рік» перешкоджатиме реалізації позитивних зрушень у науковій сфері (в разі якщо його частину, яка стосується видатків на науку, буде ухвалено в поточній редакції). По-перше, в ньому не враховано пропозицію Комітету Верховної Ради України з питань науки і освіти щодо поетапного збільшення фінансування науки й визначення обсягів видатків на неї у 2017 р. на рівні 0,5 % ВВП (або ж 12,9 млрд грн). По-друге, автори законопроекту не взяли до уваги навіть значно скромніші мінімальні запити Національної академії наук і національних галузевих академій наук України. А. Широков також зауважив, що збільшення з 1 січня 2017 р. мінімальної зарплатні до рівня 3200 грн, проголошене Президентом і урядом України, має потягти за собою і передбачення додаткових видатків на фінансування наукової сфери. Так, додаткові витрати на діяльність академії в цьому разі мають становити 680,9 млн грн (із них 494,7 млн грн – на забезпечення фонду оплати праці співробітників НАН України). На завершення свого виступу А. Широков запропонував учасникам парламентських слухань невідкладно ухвалити звернення до Верховної Ради України із закликом не затверджувати проект Закону України «Про Державний бюджет України на 2017 рік», якщо в його тексті буде проігноровано рекомендації парламентських слухань і Комітету Верховної Ради України з питань науки і освіти.

Заступник голови Ради молодих вчених НАН України, молодший науковий співробітник Інституту теоретичної фізики ім. М. М. Боголюбова НАН України кандидат фізико-математичних наук Ю. Безвершенко наголосила на відсутності чіткої державної політики в науковій сфері. З огляду на ігнорування потреб галузі, наукова діяльність в Україні стає дедалі екзотичнішою, тому вчених слід всіляко підтримувати, доки вони ще не всі виїхали за кордон або перейшли у приватний сектор. За словами молодої дослідниці, держава повинна створити вченим умови, аби вони принаймні дочекалися позитивних змін, передбачених

новою редакцією Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність», що стала результатом суспільного консенсусу й активної та тривалої співпраці громадськості, науковців, парламентаріїв і урядовців. Ю. Безвершенко також привернула увагу учасників слухань до проблем, пов'язаних з імплементацією згаданого нормативно-правового акту, долученням України до Європейського дослідницького простору, зокрема Рамкової програми Європейського Союзу з наукових досліджень та інновацій «Горизонт 2020», а також дотриманням принципів академічної доброчесності. Наостанок вчена підкреслила, що розвивати й реформувати наукову сферу України можна лише спільними зусиллями: парламент має ухвалювати потрібні закони, виконавча гілка влади – контролювати їх практичну реалізацію, громадськість – допомагати та моніторити цей процес.

Старший науковий співробітник Інституту математики НАН України кандидат фізико-математичних наук І. Єгорченко у своєму виступі зазначила, що наслідком державної політики стала деградація наукової сфери, яка триває й досі. Між тим, наука покликана виконувати в суспільстві низку важливих функцій: крім отримання нового знання, це також внесок в підвищення якості освіти, формування престижу держави та напрацювання експертних рекомендацій і експертне оцінювання вже ухвалених рішень органів влади. Насамкінець І. Єгорченко запропонувала надати науковим установам і освітнім закладам спеціальні пільги на комунальні послуги – такі, якими нині в Україні користуються релігійні організації.

Під час слухань виступили також президенти національних галузевих академій наук України, представники вітчизняної сфери освіти, народні депутати України.

Участь у зібранні взяв і віце-прем'єр-міністр України В. Кириленко, який запевнив присутніх у тому, що уряд продовжує розглядати науку й освіту як пріоритетні галузі, а питанням сприяння їх розвитку особисто опікується Прем'єр-міністр України. За словами В. Кириленка, уряд сподівається, що парламент внесе зміни до проекту Закону України «Про Державний бюджет України на 2017 рік» – у частині збільшення видатків на науку. За його словами, нині триває активна робота над новими нормативно-правовими актами, що регулюватимуть функціонування вітчизняної наукової й освітньої сфер, а також імплементація чинних законів. Крім того, готується ще одна зустріч Прем'єр-міністра України В. Гройсмана з вченими, яка матиме на меті спільне напрацювання рішень, необхідних для реформування української науки й, водночас, для збереження її найкращих надбань.

Підсумки парламентських слухань підбив у своєму завершальному виступі заступник голови Комітету Верховної Ради України з питань науки і освіти О. Співаковський, який висловив жаль з приводу відсутності на заході представників Міністерства фінансів України і запевнив, що профільний

комітет і надалі докладатиме всіх зусиль, аби захистити науковців та освітян. Він зауважив, що впродовж двох найближчих тижнів вноситимуться зміни до проекту рішення цих слухань, і висловив сподівання, що в результаті роботи буде отримано збалансований документ, який пропонуватиме новий підхід до фінансування зазначених галузей та сприяння їх виходові з кризового становища.

Повний відеозапис слухань доступний за посиланням:

<https://www.youtube.com/watch?v=TA7UfSLXq80>

Доповідь Л. Гриневич:

<https://www.youtube.com/watch?v=G-yOH8H8aJs>

https://www.youtube.com/watch?v=rex0Alx_vfQ

Співдоповідь О. Співаковського:

<https://www.youtube.com/watch?v=7QPVjb6-Guk>

<https://www.youtube.com/watch?v=9iMn75arBJI>

Співдоповідь А. Наумовця:

<https://www.youtube.com/watch?v=K69MMJo5yFM>

Виступ А. Широкова:

https://www.youtube.com/watch?v=qYcY0_Whqh4

Виступ Ю. Безвершенка:

https://www.youtube.com/watch?v=xkxHcQ2wd_s

Виступ І. Єгорченко:

<https://www.youtube.com/watch?v=zJnHd2PbYmk>

Виступ В. Кириленка:

<https://www.youtube.com/watch?v=VhJX3gLkWcs>

Підсумковий виступ О. Співаковського:

<https://www.youtube.com/watch?v=49XWMIIn0Tkl>